

ХОСЕ ОРТЕГА-И-ГАСЕТ

Из „Бунтът на масите“

(издание 1993 г.)

VII

Благороден живот и обикновен живот или усилие и инерция

Ние сме онова, което нашият свят ни приканва да бъдем и основните черти на нашата душевност са белязани от очертанията на обкръжението ни. Естествено: да живеем означава да общуваме със света. Общият му външен вид ще определи общия външен вид на нашия живот. Затова толкова наблягам на факта че светът, в който са родени настоящите маси, има коренно нов в историята облик. Докато в миналото за средния човек да живее означаваше да се сблъсква с трудности, опасности, лишения, ограничения на съдбата и зависимост, новият свят изглежда пространство, изпълнено с практически неограничени възможности и със сигурност; пространство, в което човек не зависи от никого. Това първоначално и постоянно впечатление оформя съвременната душевност, така както противоположното впечатление оформяше душевността на хората от миналото. Основното впечатление се превръща в дълбок вътрешен глас, който непрестанно и упорито внушава на човека определение на живота, което същевременно е и повеля. Ако традиционното впечатление беше: "Да живеем означава да се чувстваме ограничени и по тази причина — да сме задължени да се съобразяваме с онова, което ни ограничава", то най-новият глас втъпява: "Да живеем означава да не срещаме никакво ограничение; следователно — спокойно да се оставим сами на себе си. Практически нищо не е невъзможно, нищо не е опасно и по принцип никой никого не превъзхожда".

Това основно усещане напълно променя традиционната, изначалната структура на човека-маса: защото в същността си той винаги се е чувствал подложен на материални ограничения и зависим от висши социални сили. Спорел виждането му това беше животът. И ако успееше да подобри положението си, да се изкачи в социално отношение на по-високо стъпало, приписваше този успех на щастливата случайност, на изключително благосклонната съдба. Или поне - на огромното усилие, което е положил и чиято цена само той знае. И в единия, и в другия случай ставаше въпрос за изключение от нормалния ход на живота и на света; изключение, което се дължеше на крайно специална причина.

За новата маса обаче пълната жизнена свобода е установено и по рождение дадено състояние, което не се дължи на никаква специална причина. Нищо отвън не я заставя да признае някакви свои граници и следователно — всеки миг да се съобразява с други инстанции, преди всичко с висшите. Доскоро китайският селянин мислеше, че жизненото му благосъстояние зависи от личните добродетели, които императорът трябва да притежава. Така че неговият живот постоянно се свеждаше до тази най-висша инстанция, от която зависеше. *Но човекът, когото анализираме, привиква да не прибягва до никоя инстанция извън себе си.* Чувства се удовлетворен такъв какъвто е. Наивно, без задължително това да е проява на тщеславие, той най-естествено ще утвърждава и представя като добро онова, което открива в себе си: мнения, апетити, предпочитания или вкусове. И защо не, след като, както видяхме, нищо и никой не го принуждава да осъзнае, че е човек втора категория, крайно ограничен, неспособен нито да сътвори, нито да съхрани онази организация, която просторът и доволството - основа на неговото съществуване - дават на живота му.

Никога човекът-маса не би прибягнал до нещо извън него, освен ако *обстоятелствата* не го заставят. И тъй като днес не среща никаква принуда, вечният човек-маса, верен на своята същност не прибягва до нищо и се чувства господар на живота си. И обратно, избраната личност чувства вътрешна необходимост да се опре на някаква норма отвъд нея, по-висша, в услуга на която доброволно се поставя. Припомнете си, че в началото разграничихме избраната личност от обикновения човек, като казахме: че първият изисква от себе си много, а вторият - нищо,

задоволява се с това, което е и е удовлетворен от себе си¹. Обратно на разпространеното мнение, не масата, а избраната личност живее в истинско подчинение. Животът за нея няма аромат, ако не го посвети на нещо трансцендентално. Затова и не възприема като подтисничество необходимостта да служи. И ако случайно няма на какво да се постави в услуга, изпитва безпокойство и си изгражда нови, по-трудни, по-взискателни норми, които да ѝ въздействат като принуда. Това е животът като дисциплина — благородният живот. Благородството се определя от взискателността, от задълженията, а не от правата. "Noblesse oblige". „Да живееш както си искаш е плебейско: благородният човек се стреми към реда и закона“ (Гьоте). Привилегиите на благородничеството по принцип не са отстъпки или благоволение, а напротив - завоевания. Тяхното признаване предполага, че привилегирваният ще е способен всеки миг да ги извоюва отново, ако това е необходимо и ако някой му ги оспори. Следователно личните права или *привилегии* не са пасивно притежание или обикновена облага, а са профилът на личностното усилие. И обратно, общите права като правата на "човека и на гражданина" са пасивно притежание, чиста облага, дар на великодушната съдба, с които всеки човек разполага и които като дишането и нормалното умствено състояние не са резултат от никакво усилие. Аз бих казал, че безличното право се притежава, а личното се поддържа.

Влудяващо в разговорния език е израждането на едно толкова вдъхновяващо слово като "благородство". Защото за много хора изразът наследствено, "кръвно благородство" означава нещо като общи права, като статично и пасивно качество, което инертно се приема и предава. Но чистият смисъл, *етимологията* на думата "благородство" главно има динамично начало. Знатен означава "познат", познат от всички, знаменит, който е станал известен, защото се е извисил над анонимната маса. Това понятие предполага необичайно усилие, което по-ражда славата. Така че то е равнозначно на безстрашен или превъзходен. Обаче знатността или славата на сина вече е чиста облага. Синът е известен, защото баща му е успял да се прочуе. Той е известен по силата на рефлекс и, наистина, наследственото благородство има косвен характер, то е отразена светлина, един вид лунно благородство, като че ли населено със сенките на мъртъвците. Единственото живо, автентично, динамично нещо в него е подтикът, който поражда у наследника желанието да се задържи с цената на някакво усилие на висотата на предшественика си. Ето го отново това "noblesse oblige". Благородникът-родоначалник задължава сам себе си, а наследственият благородник е задължен от наследството. Във всеки случай има известно противоречие при предаването на кръвното благородство от бащите на наследниците. Като по-логични, китайците обръщат реда на приемствеността и не бащата облагородява сина, а синът, като приема благородническа титла, я предава на своите предшественици; така благодарение на своето усилие се откъсва от скромното си потекло. Затова признатите благороднически титли се степенуват според броя на отличените предшестваци поколения. По този начин е възможно някой да издигне в благороднически ранг само баща си, а друг да разшири границите на своята слава до петия или десетия си прародител. Предците живеят благодарение на живия човек, чието благородство е ефективно, действащо; накратко - *е*, а не *беше*².

"Благородството" като формален израз се появява едва по времето на Римската империя и то именно за да се противопостави на вече залязващата наследствена аристокрация.

Според мен благородството е синоним на живот, изтъкан от усилия, от стремеж винаги да се извиси над самия себе си, да прекрачи границите на това, което вече е, и да се издигне до нещо, което си поставя като цел и задължение. По този начин благородният живот се противопоставя на обикновения или инертния, който е статично затворен в себе си, обречен на вечна неподвижност, докато някаква външна сила не го застави да излезе от рамките си. Затова този начин на човешко съществуване наричаме "маса" - не толкова защото е тълпообразен, колкото защото е инертен.

¹ Маса в интелектуално отношение е онзи, който пред даден проблем се задоволява с това, което открива в главата си. И обратно, великата личност пренебрегва всичко, което без предварително усилие открива в себе си, и за достойно смята онова, до което все още не е достигнал и което, за да бъде достигнато, изисква ново усилие.

² Тъй като става въпрос думата "благородство" да бъде сведена до първичното ѝ значение, което изключва наследството, нямате възможност да разгледаме явлениято "кръвно благородство", което толкова пъти се проявява в историята. Така че този въпрос остава незасегнат.

Колкото по-богат става житейският ни опит, толкова по-ясно осъзнаваме, че повечето мъже и жени не са способни на друго усилие освен на онова, което им е наложено като реакция спрямо външна потребност. Затова и малкото същества, проявили спонтанно и разточително усилие, остават в живота изолирани и като че ли монументализирани. Това са избраните, знатните, единствените активни, а не само реактивни хора, за които животът е вечно напрежение, безспирно обучение. Обучение = *askesis*. Това са аскетите.

Нека не ви учудва това привидно отклонение от темата. За да определим съвременния човек-маса, който като маса е един и същ открай време, но който днес се стреми да измести знатните хора, трябва да го съпоставим с двете чисти форми, които в него се преплитат: нормалната маса и истинския благородник.

Сега можем да вървим по-бързо, защото вече разполагаме с онова, което според мен е ключът или психологичното уравнение на доминиращия днес човешки тип. Всичко, за което ще стане въпрос по-нататък, е последица или следствие от тази основна структура, която бихме могли да резюмираме по следния начин: организация от XIX в. свят, като автоматично е родил нов човешки тип, е заложил в него огромни апетити и всевъзможни мощни средства за тяхното задоволяване - икономически, телесни (хигиена и здраве на по-високо равнище) граждански и технически (като под последните разбираме богатството от частични познания и от практическа ефикасност, което днес средният човек притежава и от което в миналото винаги е бил лишен). След като го е дарил с цялата тази мощ, XIX век го е изоставил на самия него и тогава средният човек, следвайки природната си същност, се е затворил в себе си. Така се сблъскваме с една по-силна отвсякога маса, която обаче - за разлика от традиционната - херметично се е затворила в самата себе си, като не се съобразява с нищо и с никого, убедена, че си е достатъчна; накратко - непокорна. Ако нещата продължават да се развиват така, в цяла Европа - а като отражение, и в целия свят - с всеки изминал ден ще става все по-ясно, че масите са неспособни да се оставят да бъдат ръководени. През трудните часове, към които нашият континент се приближава, е възможно, внезапно разтревожени, за миг напълно добронамерено да приемат управлението на висшите малцинства и то при някои изключително обременяващи въпроси.

Но дори и тази добронамереност ще се изпари. Защото основната тъкан на тяхната душа е изградена от херметизъм и непокорство, защото по рождение са лишени от функцията да се съобразяват с онова, което е отвъд тях, било то факти или личности. Ще пожелаят да последват някого и няма да могат. Ще пожелаят да чуят и ще открият, че са глухи.

От друга страна, илюзорно е да се мисли, че господстващият среден човек, независимо от високото си жизнено равнище в сравнение с това в миналото, ще може сам по себе си да направлява цивилизационния процес. Казвам процес, а не прогрес. Самият процес на поддържане на съвременната цивилизация е във висша степен сложен и изисква изключително умение. Трудно може да го направлява този среден човек, който се е научил да използва техниките на цивилизацията, но за когото е характерно, че е пълен невежа относно нейните принципи.

Отново приканвам читателя, който е имал търпението да изчете всичко това, да не придава на тези думи политически смисъл. Политическата дейност, която от целия обществен живот е най-ефикасното и най-видимото нещо, за сметка на това е следствие, резултат от други, по-скрити и невидими дейности. Политическото непокорство не би било опасно, ако не беше родено от по-дълбоко и съществено интелектуално и морално непокорство. Ето защо, докато не анализираме последното, теоремата на това есе няма да бъде докрай изяснена.

VIII

Защо масите се намесват във всичко и защо се намесват единствено чрез насилие

Установихме, че се е случило нещо крайно парадоксално, но което всъщност е най-естествено: едва що пред посредствения човек светът и животът се разтварят, душата му се затваря. Е, добре: аз твърдя, че в това задръстване на средната душевност се състои бунтът на масите, а той, от своя страна, е огромният проблем, пред който днес е изправено човечеството. Зная, че много от моите читатели не мислят като мен. Това също е най-естествено и потвърждава теоремата. Но дори и в края на краищата мнението ми да се окаже погрешно, истина си остава фактът, че много от тези несъгласни с мен читатели ни за миг не са се замисляли върху толкова сложен въпрос. Как ще мислят също като мен? Но убедени в правотата си да имат мнение по въпроса, без предварително да са положили усилия да го изковат, те доказват безспорната си принадлежност към абсурдния начин да бъдеш човек, който нарекох "разбунтувана маса". Точно това означава душата ти да е задръстена, херметически затворена. В този случай би ставало въпрос за интелектуален херметизъм. Вътре в себе си индивидът открива репертоар от идеи. И решава да се задоволи с тях, като се мисли за завършен в интелектуално отношение. След като не чувства липсата на нищо, което е извън него, окончателно се закотвя в този репертоар. Ето го механизмът на задръстването.

Човек-маса има чувството, че е съвършен. Отличаващият се човек, за да се чувства съвършен, трябва да е изключително суетен, като вярата в собственото съвършенство не е неразривно свързана със самия него, не е наивна, а произтича от суетността му и дори и за самия него има фиктивен, въображаем и проблематичен характер. Затова суетният се нуждае от другите хора, в тях търси потвърждение на представата за себе си, към която се стреми. Така че дори и в този патологичен случай, дори и когато е "заслепен" от суетата, благородният човек не успява наистина да се почувства завършен. И обратно, на посредствения човек на нашето време, на новия Адам не му идва наум да се усъмни в собствената си завършеност. Увереността му в самия него е като тази на Адам — райска. Пожизненият херметизъм на неговата душа му пречи да направи онова, което е предварително условие, за да осъзнае душевната си нищета: да се сравни с други същества. Да се сравни означава за миг да излезе от собствените си рамки и да се постави на мястото на ближния. Но посредствената душа е неспособна на превъплъщения — висш спорт.

Сблъскваме се със същата разлика, която вечно съществува между глупавия и проницателния. Проницателният вижда, че е на косъм от глупостта; затова прави усилие да избегне неизбежната глупост и в това негово усилие се състои интелигентността. Глупавият, напротив, не се съмнява в себе си: мисли се за находчив и ето защо невежата със завидно спокойствие се установява и закотвя в собствената си тъпота. Също както е невъзможно да измъкнем някои инсекти от мястото, където живеят, така е невъзможно и да изтръгнем глупавия от неговата глупост, за миг да го отскубнем от слепотата му и да го задължим да съпостави своята посредствена представа с други, по-проницателни гледни точки. Глупостта на глупака е пожизнена. Ето защо Анатол Франс казваше, че резултатите от действията на невежата са много по-пагубни от тези на злонамерения. Защото злонамереният понякога си почива, докато невежата - никога³.

Не става въпрос, че човекът-маса е глупак. Напротив, съвременният човек-маса е по-буден, способността му да разсъждава е по-голяма от всякога. Но тази способност не му служи за нищо; в действителност смътното усещане, че притежава такава способност, е причина още повече да се затвори в себе си, без да я използва. Веднъж завинаги дава благословията си на цялото онова изобилие от баналности, предразсъдъци или безсъдържателни думи, които

---

³ Многократно съм си задавал следния въпрос: безспорно с, че открай време едно от най-обременителните неща в живота е контактът, сблъсъкът с глупостта на ближния. Как тогава е възможно никога досега - според мен - да не е направено проучване на нея, да няма едно есе за глупостта?

случайността е натрупала в съзнанието му, и с дързост, която се обяснява единствено с простодушието, ги налага независимо къде. Както казах в първата глава на тази книга, характерната черта на нашата епоха е следната: обикновеният човек мисли, че е забележителен и необикновен. Затова прокламира и налага правото на обикновеност или обикновеността като право.

Властта, която днес простолюдието упражнява в обществения живот, е може би най-новият фактор на настоящето, който в миналото няма precedent. Поне в европейската история до ден днешен никога обикновеният човек не с мислил, че има изградени "идеи" за нещата. Притежавал е вярвания, традиции, опит, поговорки, умствени навици, но не си е въобразявал, че притежава теоретични виждания за нещата, такива, каквито са или каквито трябва да бъдат - например за политиката или за литературата. Онова, което политикът е замислял или правил, му се е струвало добро или лошо, давал е или е оттеглял своята поддръжка, но неговите действия са се свеждали до това да отразява - положително или отрицателно — съзидателната дейност на други. Никога не му е хрумвало на "идеите" на политика да противопостави някакви свои "идеи", нито пък да съди "идеите" на политика от висотата на други "идеи", които е мислил, че притежава. Същото се отнася и за изкуството и останалите области на обществения живот. Вроденото съзнание за неговата ограниченост, за това, че не притежава квалификацията да теоретизира⁴ напълно го е възпирало. В резултат обикновеният човек дори и не е помислял да се намесва в обществените дейности, които в голямата си част са от теоретично естество.

И обратно, днес средният човек има най-категорични "идеи" относно това, което става и трябва да стане а света. Затова е изгубил дарбата да слуша. Защо да слуша, след като в себе си носи всичко, от което се нуждае? Вече проява на мъдрост е не да се слуша, а напротив, да се съди, да се изказват мнение, да се взимат решения. Няма въпрос от обществения живот, по който да не се намеси, като налага своето "мнение", въпреки че е напълно сляп и глух.

Но това не е ли предимство? Обстоятелството че масите имат „идеи“, че са образовани, не е ли огромен прогрес? Донякъде. "Идеите" на този среден човек не са автентични идеи, нито притежанието му е култура. Идеята е шах на истината. Онзи, които желае да има идеи, преди това трябва да се научи да обича истината и да приема правилата на играта, които тя налага.

Безсмислено е да се говори за идеи или за мнения там където се отхвърля всяка инстанция, която ги регулира, и където не съществува съвкупност от норми, до които е необходимо да се прибегне в дискусиата. Тези норми са принципите на културата. За мен е без значение кои са те. Твърдя, че няма култура там където няма норми, до които ближните ни могат да прибегнат. Няма култура, където няма принципи на гражданска законност, на които да се позовем. Няма култура, където не се зачитат някои решаващи интелектуални позиции, които в спора са последна инстанция⁵. Няма култура, когато икономическите отношения не се направляват от режим на търговия, на които да се уповаваме. Няма култура, където естетическите полемики не признават необходимостта от утвърждаване произведението на изкуството.

Ако всичко това липсва, няма култура; има в най-прекия смисъл на думата - варварство. И нека не си правим илюзии, именно такова варварство се заражда в Европа под възходящия бунт на масите. Пътешественикът, който прекосява една варварска страна, знае, че там няма ръководни принципи, до които може да прибегне. Няма чисто варварски норми. Варварството е отсъствие на норми и на възможна апелация.

По-ниската или по-високата култура се определя от по-голямата или по-малката яснота на нормите. Където културата с ниска, нормите регулират живота само *grosso modo*⁶; където културата е висока, те проникват до дъното на всички упражнявани дейности. Нищетата на испанската интелектуална култура, т. е. на изграждането и дисциплинираното упражняване на интелекта, се изразява не в по-големите или по-малки знания, а в обичайната липса на старание и загриженост за приспособяване към истината, която обикновено проявяват

⁴ Въпросът не бива да се изопачава: всяко мнение е теоретизирано.

⁵ Ако, дискутирайки с нас, някой пренебрегва истината, ако няма желание да бъде правдоподобен, то в интелектуално отношение той е варварин. Фактически такова е поведението на човека-маса, когато говори, изнася беседи или пише.

⁶ *grosso modo* – сравнително повече

говорещите и пишещите. Следователно въпросът не е да се мисли истината - тя не ни е поддръка, - а в това, че липсата на добросъвестност пречи да се изпълнят елементарни изисквания, за да сполучим в това начинание. Все още сме като онзи селски свещеник, който, изпълнен с тържество, разгромява манихееца, без преди това да си е дал труда да разбере какво манихеецът мисли.

Всеки може да си даде сметка, че от доста години в Европа започваха да стават "странни неща". Като конкретен пример за тези странни неща ще цитирам някои политически движения - синдикализма и фашизма. Само не казвайте, че изглеждат странни, защото са нови. Ентусиазмът към нововъведенията у европейца е толкова наивен, че доведе до сътворяването на най-размирната отвсякога история. Така че странността на тези явления трябва да приписваме не на тяхната младост, а на твърде особения им калибър. Под облика на синдикализъм и на фашизъм в Европа за първи път се проявява нов човешки тип, който *иска не да представя основания, нито да има право*, а чисто и просто *е* решен да наложи своите убеждения. Ето го новото: правото да нямаш право, правото на безправие. В това аз виждам най-осезаемата проява на новия начин на съществуване на масите, решили да управляват обществото, без да са надарени с такава способност. В политическото им поведение по най-груб и недвусмислен начин се разкрива структурата на новата душа, но ключът е в интелектуалния херметизъм. Средният човек открива в себе си "идеи", но *е* лишен от функцията да твори идеи. Дори и не подозира кой *е* онзи толкова деликатен елемент, в който идеите живеят. Иска да има мнение, но не желае да приеме условията и предпоставките на всяко съждение. Ето защо в действителност неговите "идеи" не са нищо повече от апетити, облечени в думи, подобно на музикалните романси.

Да имаш идея означава да вярваш, че си стигнал до нейните основания, следователно - че съществува един разум, една вселена от разбираеми истини. Да творим идеи, да си изграждаме мнения, означава да се позоваваме на такава инстанция, да ѝ се подчиняваме, да приемаме нейните закони и решения, следователно - да вярваме, че висша форма на съжителството е диалогът, в който се дискутират основанията на нашите идеи. Но ако приеме дискусията, човекът-маса ще се почувства загубен и затова инстинктивно отхвърля задължението да зачита тази върховна инстанция, която е извън него. Ето защо новото" в Европа е "да се приключи с дискусиите" и всяка форма на съжителство, която сама по себе си означава зачитане на обективните норми - от разговора до Парламента, като се включи и науката - е обект на презрение. Това ще рече, че отхвърляме културното съжителство, което е съжителство, подчинено на норми, и се връщаме към варварското съжителство.

Премахват се всички нормални инстанции и директно се налага онова, което се желае. Херметизмът на душата, който, както вече видяхме, тласка масата към намеса в целия обществен живот, неумолимо налага единствения способ на намеса - прякото действие.

В деня, когато ще се разгледа генезисът на нашето време, ще се установи, че първите акорди на особената му мелодия са прозвучали в онези френски синдикалистки и реалистички групи от около 1900-та година, изобретателки на начина и на израза "пряко действие". Човек постоянно е прибягвал до насилието: понякога този способ е престъпление, което тук не ни интересува. Но в други случаи насилието е средството, с което си служи онзи, който преди това е изчерпал всички други начини, за да защити своето право и справедливостта. За окайване ще е, ако състоянието на човека отново доведе до тази форма на насилие, но не може да се отрече, че тя е израз на най-дълбока почит към правото и справедливостта. Защото подобно насилие не е нищо друго освен доведено до отчаяние право. Действително, силата беше *ultima ratio*⁷. Обикновено малко глупаво, с ирония приемаме този израз, който много добре разкрива, че силата е безусловно подчинена на рационалните норми. Цивилизацията не е друго освен опит силата да бъде сведена до *ultima ratio*. Сега изключително ясно започваме да осъзнаваме това, защото "прякото действие" означава редът на нещата да се обърне наопаки и насилието да се прокламира като *prima ratio*⁸, в действителност като единствено право. Сега то е нормата, която предлага

---

⁷ *ultima ratio* – последен довод

⁸ *prima ratio* – първи довод

унищожаването на всяка норма и която премахва всеки междинен етап между нашата цел и нейното налагане. То е *Carta Magna*⁹ на варварството.

Трябва да припомним, че всякога когато по една или друга причина масата е взимала участие в обществения живот, го е правила под формата на "пряко действие". Така че то винаги е било естественият за масите начин на действие. Тезата на това есе се подкрепя енергично от ясният факт, че днес когато решителната намеса на масите в обществения живот се превърна от случайно и рядко в нормално явление, "прякото действие" официално се явява всепризната норма.

Цялото човешко съжителство постепенно пада под властта на този нов режим, в който косвените инстанции се премахват. В социалното общуване се премахва доброто възпитание". Литературата, като "пряко действие", се изразява в оскърблението Сексуалните отношения съкращават своите етапи.

Инстанции, норми, вежливост, справедливост, основание. За какво беше необходимо да измислим всичко това, да усложним толкова много нещата? Всички те се резюмират в думата "цивилизация", която посредством идеята за *civis*¹⁰, гражданин, разкрива собствения си произход. Става въпрос с помощта на всичко това да направим възможни града, общността, съжителството. Ето защо, ако погледнем отвътре всеки един от тези инструменти на цивилизацията, които току-що изброих, ще открием, че притежават еднаква същност. Действително, всички те предполагат основно и растящо желание всяка личност да се съобразява с другите. Варварството е тенденция към разединение. Затова всички варварски епохи са били времена на човешко разпиляване, на гъмжило от малки, разделени и враждуващи помежду си групички.

В политиката формата, която е разкривала най-силно желание за съжителство, е либералната демокрация. Тя извежда до крайност решимостта да се съобразяваме с ближния и е прототип на "непряко действие". Либерализмът е принципът на политическо право, според който Обществената власт, независимо че е всевластна, ограничава сама себе си и въпреки в свой ущърб се стреми да остави празно място в държавата, в която управлява, за да могат да живеят и онези, които нито мислят, нито чувстват като нея, т. е. най-силните, малцинството. Либерализмът — необходимо е днес да го припомним — е висше великодушие: той е правото, което мнозинството предоставя на малцинствата, и следователно е най-благородният глас, прозвучал в планетата. Прокламира решимостта да се съжителства с неприятеля, нещо повече - със слабия неприятел. Невероятно е, че човешкият вид е достигнал до нещо толкова прекрасно, толкова парадоксално, толкова изтънчено, толкова акробатично, толкова противоестествено. Затова и не трябва да се учудваме, ако скоро същият този вид прояви готовност да поеме по обратния път. Това е прекалено трудна и сложна задача, за да може да се укрепи на земята.

Да се съжителства с неприятеля! Да се управлява с опозицията. Не започва ли вече да става неразбираема подобна изтънченост. Нищо друго не разкрива с по-голяма яснота облика на

---

⁹ *Carta Magna* - Великата харта на свободите, наричана също Магна харта (от латински: *Magna Carta Libertatum*) е акт, подписан от английския крал Джон Безземни на 15 юни 1215 г. С него се гарантират и защитават правата и интересите на феодалната аристокрация, бароните и гражданите от действията на представителите на кралската власт. Това е първият документ в английската история, който ограничава кралската власт и представлява началото на демократичното конституционно право. С *Магна Харта* започва процес, довел до Закона за правата от 1689 (*Bill of Rights*) и началото на конституционната монархия в Англия. Първоначално *Великата харта* е написана на латински език без подразделения на статии. Тя е нееднократно преиздавана (1216, 1217, 1225). Подписването на *Магна харта* става в резултат от поражението на краля в борбата с въстанието на бароните, недоволни от нарастването на кралската власт и от неуспеха на владетеля в битката при Бувин (1214), която струва на английските благородници повечето им владения във Франция. Във въстанието участват и други слоеве на обществото: рицари и граждани, възпротивили се главно на увеличението на налозите и неудачната вътрешна политика, водена от краля. По своята същност хартата представлява договор на краля с английските барони и гарантира съблюдаване на определени права и привилегии на свободните съсловия: църквата, бароните и търговците.

Тя е част от традицията на феодални договори, с които кралят дарява феодалите с права и привилегии. *Великата харта* е анулирана от Джон Безземни още в годината, в която е подписана, но впоследствие е потвърдена от кралете Хенри III, Едуард I и Едуард II. По времето на Хенри III са приети т.нар. *Оксфордски провизии*, които въвеждат допълнителни ограничения на кралската власт. *Великата харта* е почти забравена през XV и XVI в., но изиграва значителна роля в Английската революция, където е използвана от парламентарната опозиция, за да обоснове правото да се контролират действията на краля.

¹⁰ *civis* – гражданин, граждан, граждански човек

настоящото, както фактът, че все по-малко стават държавите, където съществува опозиция. В почти всички една хомогенна маса обсебва обществената власт и смазва, заличава всяка опозиционна група. Масата - кой би повярвал при толкова компактният ѝ и тълпообразен вид? — не желае да съжителства с онова, което тя не е. Мрази до смърт това, което тя не е.

XIII

Най-голямата опасност – държавата

При добра подредба на обществените неща масата е нещо, което само по себе си не действа. Такава е нейната мисия. Тя се е родила на този свят, за да бъде ръководена, да ѝ се оказва въздействие, да бъде представлявана, организирана - дори за да престане да бъде маса или поне да се стреми към това. Но не се е появила на този свят, за да прави тя самата всичко това. Тя трябва да подчини живота си на висшата инстанция, съставена от представителните малцинства. Може безкрайно да се спори кои са представителните хора; но фактът, че без тях - били те едни или други — в най-същественото си измерение човечеството не би съществувало е нещо, в което не трябва изобщо да се съмняваме, въпреки че вече цял век Европа е заровила глава под крилото, за да види, подобно на щрауса, дали ще успее да не забележи една толкова крещяща очевидност. Защото този възглед се основава не на повече или по-малко повторяеми и доказуеми факти, а на закон за социалната "физика", много по-непокатим от законите на Нютъновата физика. В деня когато в Европа се възроди господството на автентичната философия¹¹ - единственото, което може да спаси Европа - отново ще си дадем сметка, че волю или неволю човек е същество, по природа принудено да дири някаква висша инстанция. И ако сам по себе си успее да я открие, това означава, че е изключителна личност; ако ли пък не - той е човек - маса и се нуждае от първия, който ще му я предостави. Да иска масата да действа сама по себе си, означава да се разбунтува срещу собствената си съдба и тъй като това е, което днес тя прави, аз говоря за бунта на масите. Защото в края на краищата става въпрос наистина за бунт, когато всеки отхвърля съдбата си, когато се разбунтува срещу самия себе си. В действителност бунт би си останал бунтът на архангел Луцифер, ако вместо да упорства да бъде Господ - което не беше негово предопределение - се бе заинатил да е последният сред ангелите - какъвто също не беше. (Ако Луцифер беше руснак като Толстой може би щеше да избере последния бунтовнически стил, който ни повече, ни по-малко е насочен срещу Господ, също както и онзи на Толстой - толкова известен).

Когато масата действа сама по себе си, то тя го прави по един единствен начин, защото друг не познава: линчува. Съвсем не е случайност, че законът на Линч е американски, защото Америка до известна степен е раят на масите. Още по-малко може да ни учудва фактът, че днес когато масите възтържествуват, тържествува и насилието, което се превръща в единствено *ratio*, в единствена доктрина. От доста време насам аз изтъквам този прогрес на насилието като норма. Днес то достига до най-високата си точка на развитие, а това е добър признак, защото означава, че автоматично ще започне да спада. Днес вече насилието е реториката на времето; реториците, празноглавците си го присвояват. Когато една човешка действителност е завършила своята история, когато е претърпяла корабкрушение и е загинала, вълните я изхвърлят на бреговете на реториката, където като труп престоява дълго време. Реториката е гробницата на човешката действителност; нещо повече - тя е нейната болница за инвалиди. Действителността се надживява от своето име, което при все, че е само дума, в края на краищата като дума винаги съхранява нещо от нейната магическа власт.

---

¹¹ За да властва философията, не е необходимо философите да властват - както първоначално искате Платон, — нито пък владетелите да философстват — както по-скромно искате впоследствие. В действителност и двете неща са пагубни. За да властва философията, достатъчно е да я има, т. е. философите да са философи. Но вече от почти век философите са всичко друго, но не и това — те са политици, педагози, литератори или хора на науката.

Но дори и престижът на насилието като цинично установена норма да започне да спада, то - въпреки и под друга форма - ще продължи да ни държи в своята власт.

Говоря за най-голямата опасност, която днес грози европейската цивилизация. Като всички останали угрози, тегнещи над тази цивилизация, и тази е неин резултат. Нещо повече: тя е нейна слава; това е съвременната държава. И тук в сила е онова, което в предната глава казахме за науката: изобилието на нейните принципи я тласка към изумителен прогрес, който обаче неумолимо налага специализацията, а тя застрашава да удави науката.

Същото е и с държавата.

Припомнете си какво в края на XVIII век представляваше държавата във всички европейски нации. Нещо нищожно! Ранният капитализъм и неговите промишлени организации, където за първи път тържествува техниката - новата, рационализираната техника, - доведоха до първоначално разрастване на обществото. Появи се нова социална класа, по-могъща по численост и сила от предходните: буржоазията. Тази безочлива буржоазия преди всичко и най-вече притежаваше едно нещо: талант, практичен талант. Умееше да организира, да дисциплинира, да дава приемственост и свързаност на труда. Сред нея като сред океан плуваше „корабът на държавата“. Корабът на държавата е метафора, сътворена от буржоазията, която се чувстваше като океан - всемогъща и наситена с бури. Онзи кораб не представляваше нищо или поне беше нещо съвсем малко: почти нямаше войници, почти нямаше бюрократи, почти нямаше пари. Беше изобретен през Средновековието от едни много различни от буржоата хора: благородниците възхитителни по своето безстрашие, по своята дарба за управление по своето чувство за отговорност. Без тях нациите в Европа не биха съществували. Но въпреки всички тези душевни достойнства благородниците не притежаваха и никога не са притежавали здрав разсъдък. Те бяха от друго тесто. Представляваха много ограничена интелигенция; бяха сантиментални инстинктивни, интуитивни, накратко - „иррационални“. Затова и не съумяха да сътворят никаква техника — нещо, което налага рационализация. Не изнамериха барута. Изчерпаха се. Неспособни да изобретят нови оръжия, те позволиха на буржоата да използват барута - взет от Изток или от другаде, - с което последните автоматично удържаха победа над война - благородник, над „рицаря“, глупаво покрит целия с желязо, който в сражението едва можеше да се движи и който не беше проумял, че вечната тайна на войната е не толкова в средствата за защита, колкото в тези за нападение (тайна, която Наполеон щеше да преоткрие).¹²

И тъй като държавата е техника - за обществен ред и управление - „старият режим“ в края на XVIII век се оказва натоварен с крайно слаба държава, отвсякъде атакувана от едно широкомащабно и непокорно общество. Диспропорцията между властта на държавата и обществената власт е толкова голяма, че ако сравним тогавашното положение с онова от времето на Карл Велики, ще установим, че държавата от XVIII век прилича на дегенерат. Разбира се държавата на Карл Велики беше много по-малко могъща от тази на Луи XVI, но за сметка на това пък обществото, което го обкръжаваше, не притежаваше никаква сила.¹³ Огромното несъответствие между силата на обществото и тази на държавната власт даде път на Революцията, на революциите (до 1848 година).

¹² Тази опростяваща илюстрация на голямата историческа промяна „пото̀ господството на благородниците е заменено от това на буржоата дължим на Ранке; ясно е, че това е символична и схематична истина и че за да бъде напълно правдоподобна, трябва доста да бъде допълнена Откритието на барута в епруветка е дело на някого от Ломбардия. Но този барут не беше ефективен, докато не бе изнамерен излетният куршум. "Благородниците" в малка степен са използвали огнестрелното оръжие, което е било прекалено скъпо. Единствено по-добре организирани в икономическо отношение буржоазни войски са имали възможност да го използват в широка степен. Неопровержима истина е, че благородниците, представени от средновековния тип войска на бургундците, бяха разгромени от новата, непрофесионална, буржоазна войска, сформирана от швейцарците. Основната им мощ е в новата дисциплина и в новата рационализация на тактиката.

¹³ Заслужава си да наблегнем на тази точка и да отбележим, че епохата на абсолютните европейски монархии бяха епохи на много слаби държави. Как се обяснява това? Обществото започваше да се разраства. Защо тогава, след като държавата можеше всичко - след като беше "абсолютна" - не ставаше по-силна? Вече изложихме една от причините: липсата на техническа, рационализаторска, бюрократична способност на кръвната аристокрация. Но това не е достатъчно. Въпросът е, че в абсолютната държава тези аристокрации "«искаха държавата да се разраства за сметка на обществото. За разлика от разпространеното мнение, абсолютната държава инстинктивно уважаваше обществото много повече, отколкото нашата демократична, по-интелигентна, с много по-слабо чувство за отговорност държава.

Но с Революцията държавната власт премина в ръцете на буржоазията, която приложи към държавата безспорните си достойнства и за по-малко от поколение създаде могъща държава, която приключи с революциите. От 1848 г., т. е. от второто поколение на буржоазни правителства, в Европа няма истински революции. И то не защото нямаше причини за такива, а защото нямаше средства. Държавната власт се изравни с обществената власт. *Вечно сбогом, революции!* В Европа вече е възможно само противоположното: държавният преврат. И всичко, което впоследствие успя да си придаде вид на революция, не беше нищо освен замаскиран държавен преврат.

В наши дни държавата се превърна в много силна машина, която чудесно функционира; изумителна е ефективността ѝ по отношение на количеството и точността на нейните средства. Достатъчно е да докоснем една от пружините, за да се задействат огромните ѝ лостове и да упражнят мълниеносно въздействие върху която и да е част от общественото тяло.

Съвременната държава е най-видимият и забележителен продукт на цивилизацията. А поведението, което човекът-маса възприема спрямо нея, е много интересно и показателно. Той я вижда, възхищава ѝ се, знае, че *е тук*, осигуряваща живота му; но не осъзнава, че е човешко творение, че е създадена от някои хора и поддържана от някои достойнства, които до вчера хората са притежавали, и че утре може да изчезне. От друга страна, човекът-маса гледа на държавата като на анонимни власт и тъй като самият той чувства себе си анонимен - обикновен, - смята, че държавата е нещо негово. Представете си, че в обществения живот на една страна възникне каквато и да е трудност, конфликт или проблем; човекът - маса ще изисква с него незабавно да се заеме държавата, да се нагърби с решението му чрез своите огромни и мощни средства.

Това е най-голямата опасност, която днес застрашава цивилизацията: етатизацията¹⁴ на живота, интервенционизмът на държавата, всмукването на всяка социална спонтанност, която в края на краищата поддържа, подхранва и тласка развитието на човешките съдби. Когато масата е изпаднала в беда или просто има силно желание за нещо, голямо изкушение представлява за нея тази постоянна и сигурна възможност да получи всичко - без усилие, борба, съмнение или риск, - само като натисне пружината и задейства могъщата машина. Масата си казва: „Държавата съм аз“, а това е абсолютна грешка. Държавата съвпада с масата само в този смисъл, в който може да се каже за двама души, че са сходни, защото нито един от тях не се нарича Хуан. Сходството между съвременната държава и масата е единствено в анонимността. Човекът-маса обаче действително си мисли, че той е държавата и все повече ще се стреми под каквото и да е претекст да я задейства да смаже чрез нея всяко съзидателно малцинство, което го смущава независимо в какво: в политиката, в идеите, в индустрията

Резултатът от тази тенденция ще бъде гибелен. Социалната спонтанност непрекъснато ще бъде осквернявана от интервенцията на държавата. Никакво ново семе не ще може да даде плод. Обществото ще трябва да живее за държавата, човекът - за машината на правителството. И тъй като в края на краищата държавата не е нищо освен машина, чието функциониране и поддръжка зависят от заобикалящата я жизнеспособност, то след като изсмуче костния мозък на обществото, ще се разболее, ще залинее и ще умре; и нейната смърт ще бъде ръждивата смърт на старо желязо, много по-мъртвешка от тази на живия организъм.

Такава беше тъжната участ на древната цивилизация. Няма съмнение, че имперската държава, създадена от Юлиевците и Клавдиевците, беше възхитителна машина, несравнимо по-съвършена като оръдие от старата републиканска държава на патрицианските семейства. Но - любопитно съвпадение, едва достигнала до пълното си развитие, и социалното тяло започва да запада. Още по времето на Антониевците (II в.) държавата гравитира с антижизнено надмощие над обществото. То започва да се заробва, да не може да живее по друг начин освен е *служба на държавата*. Целият живот се бюрократизира. Какво става? Бюрократизацията на живота поражда абсолютната му нищета — във всяко отношение. Богатството намалява, а жените почти не раждат. Тогава, за да насмогне на собствените си потребности, държавата все повече засилва бюрократизирането на човешкото съществуване. Тази повдигната на квадрат бюрократизация е милитаризацията на обществото. Най-крайната необходимост на държавата е нейният военен апарат, нейната армия. Държавата преди всичко е производител на сигурност (сигурността, от

---

¹⁴ Егалитизация, егализъм, егалитизъм - на френски: *égalitarisme*, от *égalité* – равенство, от *égal* – равен). Етатизъм - (на френски: *étatisme*, от *état* – държава) е разбирането, че държавата трябва да контролира

която се ражда човекът-маса — нека не се забравя!). Затова преди всичко е армия. Северите от африкански произход милитаризират света. Напусто! Мизерията се разраства, майчинството дава все по-беден плод. Дори войници липсват. След северите войската трябва да бъде сформирана от чужденци.

Забелязвате ли кой е парадоксалният и трагичен процес на етатизма? За да живее по-добре, обществото създава държавата като средство. Впоследствие държавата надделява и обществото е принудено да заживее за държавата. В крайна сметка обаче държавата е съставена от хората на това общество. Много скоро те стават недостатъчни, за да се поддържа държавата, и трябва да се прибегне до чужденците; първо - далмацинци, а след това — немци. Чужденците завладяват държавата и останките от обществото, от първоначалния народ трябва да живеят като техни роби, като роби на хора, с които нямат нищо общо. До това води интервенционизмът на държавата: народът се превръща в храна, която осигурява живота на истинското оръдие и машина каквато е държавата. Скелетът разяжда покриващата го плът. Скелето се превръща в собственик и обитател на дома. След като знаем всичко това, не можем да не изпитваме страх, когато слушаме как Мусолини пламенно провъзгласява - като гениално откритие, направено днес в Италия - формулата „*Всичко за държавата; нищо извън държавата; нищо срещу държавата*“ Това е достатъчно, за да открием във фашизма типично движение на хора-маса. Мусолини завари една възхитително уредена държава - не от него, а именно от силите и идеите, срещу които се бори: от либералната демокрация. Той се ограничава да я използва невъздържано и, без сега да си позволявам подробно да окачествявам неговото дело, несъмнено е, че получените до днес резултати не могат да се сравняват с постигнатото по отношение на политическата и административната функция от страна на либералната държава. Но дори и да е постигнал нещо, то е толкова посредствено, невидимо и несъществено, че трудно може да уравни натрупването на ненормални сили, които му позволяват да използва до краен предел тази машина.

Етатизмът е висшата форма, която приемат насилието и прякото действие, учредени в норма. Посредством и чрез държавата - анонимна машина - масите действат сами по себе си.

В своя вътрешен живот европейските нации са изправени пред етап на големи трудности, на изключително остри икономически, юридически и обществени проблеми. Как да не се опасяваме, че под господството на масите държавата може да се заеме да смаже независимостта на индивида, на групата, и по този начин окончателно да пресуши бъдещето?

Конкретен пример за този механизъм откриваме в едно от най-обезпокоителните явления през последните тридесето^{TM} ни: огромното нарастване във всички страни на полицейските сили. Социалният растеж неизбежно ни принуди да го направим. И колкото и естествено да ни се струва, не трябва да забравяме чудовищно парадоксалния факт, че за да може населението на големия град спокойно да се движи и да ходи на работа, то безусловно се нуждае от полиция, която да регулира движението. Но наивност от страна на „порядъчните“ хора е да мислят, че тези сили на „обществения ред“, създадени за реда, ще се задоволят да налагат винаги онзи ред, който първите искат. Неизбежно ще се стигне дотам те да определят и изберат реда, който ще налагат, а той естествено ще е онзи, който им изнася.

Добре е да се възползваме от допира с тази материя отбележим различната реакция на едно и друго обществото отношение на дадена обществена потребност. Когато към 1800 г. новата промишленост започва да създава човешки тип промишления работник, - по-престъпен от традиционните, франция бърза да създаде многочислена полиция. Към 1810 г. в Англия по същите причини престъпността нараства и тогава англичаните изведнъж осъзнават, че нямат полиция. На власт са консерваторите. Ще създадат ли полиция? Нищо подобно. Предпочита се, доколкото е възможно, да се издържа на престъпността. Хората се примиряват да се оправят в безредието, като го възприемат като откуп за свободата. В Париж - пише Джон Уилям Уърд³⁸ имат възхитителна полиция, но скъпо плащат за облагите от нея. Предпочитам на всеки три или четири години да гледам обезглавяването на половин дузина хора на *Радклиф Роуд*, отколкото да съм подложен на посещения вкъщи, на шпиониране и на всички машинации на Фуше. Това са две различни представи за държавата. Англичанинът желя държавата да има граници.